

Výkladové poznámky k biblickým veršom z úlohy č. 12 Ako pristupovať k zložitým textom?

Základný text

(2Pt 3,15-16 SEkP) ¹⁵A zhovievavosť nášho Pána pokladajte za spásu, ako vám napísal aj náš milovaný brat Pavol podľa múdrosti, ktorá mu bola daná. ¹⁶Tak hovorí o týchto veciach aj vo všetkých svojich listoch. V nich sú isté veci ťažko pochopiteľné, takže ich, ako aj ostatné Písma, neučení a neutvrdení ľudia prekrúcajú na vlastnú záhubu.

Makrothymia - gr. "trpezlivosť, vytrvalosť, stálosť, znášateľnosť, zhovievavosť, veľkodušnosť"¹, toto všetko poukazuje na Kristov postoj lásky k človeku. Jedná sa tu o "zhovievavosť", ktorá je prejavovaná zdržaním druhého Kristovho príchodu. "Na rozdiel od falošných učiteľov, ktorí interpretujú zdržanie parúzie ako meškanie (3,9), čitatelia 2. Petrovej epistoly sa môžu na toto pozeriť pozitívne, ako na príležitosť zabezpečiť, prostredníctvom pokánia spasenie, ktoré by mohlo chýbať, ak by parúzia prišla skôr."² Autor 2. Petrovho listu sa tu odvoláva na Pavla a v súvislosti s Pavlom hovorí o "múdrosti, ktorá mu bola daná". Toto je "božský pasív"³. To znamená, že múdrosť mu bola daná Bohom. Nie je to nič iné ako potvrdenie o inšpirovanosti Pavlových listov Duchom Svätým.

Dysnoétos - gr. "ťažko pochopiteľný/zrozumiteľný"⁴, tento výraz nevykresľuje Pavla ako toho, ktorý sa nevedel zrozumiteľne vyjadrovať, ako to videl Origenes. Skôr je tu myslená iná a to aj z nášho dnešného pohľadu veľmi dôležitá myšlienka: "Pre správnu interpretáciu týchto [ťažko zrozumiteľných] pasáží, sú potrebné nejaké inštrukcie v kresťanskom učení."⁵ A to interpretovať tieto texty vo svetle zvyšku Pavlovho a aj vo všeobecnosti apoštolského učenia. Zjednodušene povedané, je ich potrebné vykladať v rámci kontextu, najprv apoštola Pavla, potom v kontexte NZ a nakoniec v kontexte celej Biblie.

Pavlove listy sú označené ako súčasť "ostatných Písiem" (v. 16). "Toto je jeden z najjasnejších výrokov v Biblii, ktorý potvrdzuje, že Pavlove listy sú Písmo... NZ apoštolovia si uvedomovali, že hovoria a píšú Božie slovo (1Tes 2,13), s rovnakou istotou ako SZ proroci. Peter chápal, že NZ pisatelia priniesli zjavenú pravdu, ktorá zavrátila Bibliu (1Pt 1,10-12)."⁶

Nedeľa: Možné dôvody zrejmych protirečení

(2Tim 2,10-15 SEkP) ¹⁰A tak všetko znášam pre vyvolených, aby aj oni dosiahli spásu v Ježišovi Kristovi a večnú slávu. ¹¹Vierohodné je toto slovo: Ak sme spolu s ním zomreli,

¹ PANCZOVÁ, Helena. Grécko-slovenský slovník: *Od Homéra po kresťanských autorov*. Bratislava: Lingea, 2012. 1327 s. ISBN 978-80-8145-021-1. str. 789.

² BAUCKHAM, Richard. *Word Biblical Commentary: Jude - 2 Peter*. vol. 50. Grand Rapids: Zondervan, 2017 (ePub edition). 528 s. ISBN 978-0-310-58632-6. str. 442.

³ BAUCKHAM, Richard. *Word Biblical Commentary: Jude - 2 Peter*. str. 444.

⁴ PANCZOVÁ, Helena. Grécko-slovenský slovník: *Od Homéra po kresťanských autorov*. str. 375.

⁵ BAUCKHAM, Richard. *Word Biblical Commentary: Jude - 2 Peter*. str. 448.

⁶ MACARTHUR, John. *Nový zákon: Komentár verš po verši*. Kroměříž: Didasko, 2013. 1010 s. ISBN 978-80-87587-08-9. str. 906.

spolu s ním budeme aj žiť; ¹²ak vytrváme, spolu s ním budeme aj kral'ovať; ak ho zaprieme, aj on zaprie nás; ¹³ak sme neverní, on zostáva verný, ved' nemôže zaprieť seba samého. ¹⁴Toto pripomínaj a dôrazne ich varuj pred Bohom, aby sa nepúšťali do hádok o slová, ved' to nie je na nič užitočné; vedie to iba do záhuby tých, čo ich počúvajú. ¹⁵Usiluj sa osvedčiť pred Bohom ako pracovník, ktorý sa nemá za čo hanbiť a správne podáva slovo pravdy.

v. 10: Pavol pod pojmom "všetko znášam" myslí utrpenie, ktoré mu spôsobuje prenasledovanie pre hlásanie evanjelia (pozri 9. verš). "Jeho vytrvalosť má pomôcť tým, ktorí - ako on - patria k Božím vyvoleným (porov. Tit 1,1). Pre nich berie na seba všetku núdzu, aby jeho oddanosťou a vytrvalosťou zosilnili vo svojej viere."⁷

Táto spása je *dia tús eklektús* - tj. pre vyvolených. "Ide o tých, ktorí uverili v Krista, ale sa od nich aj vyžaduje, že vytrvajú v tejto viere až do konca."⁸

Pojem "večná sláva" poukazuje na Pavlovu eschatologickú perspektívu spasenia, tj. "plnosť spasenia, ktoré bude ich, pri vyvrcholení Božieho kráľovstva"⁹, teda pri druhom Kristovom príchode (resp. pri vzkriesení).

vv. 11-13: V týchto veršoch máme tri slovesá s gréckou predponou *syn* - tj. spolu. "...zomrieť spolu sa nechápe v doslovnom význame, ale v duchovnom zmysle identifikácie vlastného života s Kristom... sloveso žiť spolu je výsledkom smrti veriaceho spolu s Kristom... spolukraľovať sa už vzťahuje na večný život."¹⁰ Je tu teda postupnosť v živote viery - zomrieť s Kristom, po ktorom nasleduje život s Kristom a završuje to kraľovanie s Kristom. Obrátenie (alebo aj samotný "krst"¹¹, ktorý Pavol Timoteovi pripomína) - život viery (v tomto je ona vytrvalosť na ktorú Pavol dáva dôraz) - zasľúbená večná budúcnosť.

Tieto verše nás teda upriamujú ku kontrastu našej neistoty, ktorú máme sami v sebe, s istotou, ktorú máme v Kristovi. "On nie je nestály, lebo nemôže zaprieť sám seba... Skôr by sme boli nestály my, keby sme ho zapreli. Kristus sám zostáva vypočítateľný: o ňom vieme, že vernosť odmení a nevernosť potrestá."¹²

vv. 14-15: *Logomachein* - tj. bojovať o slová. Je to zložené slovo z *machesthai* tj. bojovať a *logos* tj. slovo. "Pavol nehovorí, že argumentovanie je nesprávne; on hovorí, že Timotej by sa nemal hádať o slovách, tvrdí, že to vedie iba k zbytočnosti a zničeniu."¹³ 14. verš je potrebné čítať spolu s veršom 16., ktorý môže byť rozvinutím toho, čo Pavol myslí pod termínom "bojovať o slová": "Vyhybaj sa bezbožným prázdny rečiam..." (v. 16).

⁷ BORSE, Udo. Malý Stuttgardský komentár: *První a druhý list Timoteovi a list Titovi*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001. 122 s. ISBN 80-7192-431-8. str. 76.

⁸ TRSTENSKÝ, František. Pavlove pastorálne listy: *Exegeticko-teologická analýza*. Ružomberok: Katolícke biblické dielo, 2015. 272 s. ISBN 978-80-89120-44-4. str. 210.

⁹ MOUNCE, W. D. Word Biblical Commentary: *Pastoral epistles*. vol. 46. Grand Rapids: Zondervan, 2017 (ePub edition). 1197 s. ISBN 978-0-310-58600-5. str. 892.

¹⁰ TRSTENSKÝ, František. Pavlove pastorálne listy: *Exegeticko-teologická analýza*. str. 210.

¹¹ MOUNCE, W. D. Word Biblical Commentary: *Pastoral epistles*. str. 894.

¹² BORSE, Udo. Malý Stuttgardský komentár: *První a druhý list Timoteovi a list Titovi*. str. 76.

¹³ MOUNCE, W. D. Word Biblical Commentary: *Pastoral epistles*. str. 905.

V 15. verši sa Pavol zameriava na Timotea. "Obraz ukazuje, že ohlasovanie evanjelia je namáhavou prácou, v ktorej sa má človek usilovať o čo najlepší výkon, aby sa nemusel hanbiť za výsledok."¹⁴

Pondelok: Čestný a úprimný postoj k ťažkostiam

(Prísl. 2,6-8 SEkP) *6Hospodin totiž dáva múdrosť a z jeho úst vychádza poznanie a rozumnosť. 7Poskytne pomoc statočným, bude štítom tým, čo konajú čestne, 8ustráži chodníky práva a bude dohliadať na cestu zbožných.*

v. 6: Tento verš je písaný v synonymickom paralelizme. Múdrosť je tu synonymom k poznaniu a rozumnosti. Centrálnou témou tohto verša je "múdrosť ako Boží dar"¹⁵. Doslova múdrosť pochádza z Božích úst, tzn. že múdrosťou je Hospodinovo slovo. "Pravá múdrosť pochádza iba zo zjavenia."¹⁶

vv. 7-8: V týchto veršoch sa kladie dôraz na statočnosť, čestnosť, právo a zbožnosť. Toto všetko sú cnosti, ktorými sa zaoberá etika. "Múdrosť nikdy nie je bez etického ideálu, a to sa má dosiahnuť pomocou Hospodinovho štítu a ochrany jeho verných nasledovníkov. Keď je Hospodin štítom, úspech bude patriť im."¹⁷

(1Tim 4,16 SEkP) *Dávaj pozor na seba a na učenie; buď v tom vytrvalý. Lebo ak toto budeš robiť, zachrániš aj seba, aj tých, čo ťa počúvajú.*

Sloveso *sózó* - spasiť, neznamená zachrániť "pred falošným učením, ale ide o spásu človeka v tom najpodstatnejšom význame."¹⁸ Dať pozor na seba a na učenie znamená strážiť nie len vlastnú teológiu, ale aj prax (učenie aj skutky). Potom nájdú jeho poslucháči cestu ku spásu, lebo im hlásal evanjelium spoľahlivo."¹⁹

Utorok: Pokorný prístup k nezrozumiteľným textom

(2Krn 7,13-14 SEkP) *13Keď uzavriem nebesia, takže nebude dažďa, keď prikážem kobyľkám spustošiť zem, keď pošlem na svoj ľud mor, 14a môj ľud, po mne pomenovaný, sa pokorí, bude sa ku mne utiekať a odvráti sa od svojich zlých ciest, vypočujem ho z nebies, odpúštim mu hriech a jeho zem uzdravím.*

Uvedený text je časťou Hospodinovej reakcie na Šalamúnovu modlitbu pri vysviacke novo postaveného chrámu. Šalamún prosil Boha, aby chrám bol akousi zárukou vypočutia

¹⁴ TRSTENSKÝ, František. Pavlove pastorálne listy: *Exegeticko-teologická analýza*. str. 213.

¹⁵ MURPHY, R. E. Word Biblical Commentary: *Proverbs*. vol. 22. Grand Rapids: Zondervan, 2018 (ePub edition). 526 s. ISBN 978-0-310-58854-2. str. 117.

¹⁶ MACARTHUR, John. Starý zákon: *Komentár verš po verši*. Kroměříž: Didasko, 2015. 1153 s. ISBN 978-80-87587-17-1. str. 750.

¹⁷ MURPHY, R. E. Word Biblical Commentary: *Proverbs*. str. 117.

¹⁸ TRSTENSKÝ, František. Pavlove pastorálne listy: *Exegeticko-teologická analýza*. str. 159.

¹⁹ BORSE, Udo. Malý Stuttgardský komentár: *První a druhý list Timoteovi a list Titovi*. str. 48.

modlitieb v rôznych situáciách (viď 2Krn 6,12-42). Hospodin sa síce k chrámu priznáva (vv. 15-16), ale vypočutie modlitieb neodôvodňuje chrámom, ale pokáním, ktoré je charakterizované v texte týmito slovesami: ľud sa pokorí; bude sa ku mne utiekať; odvráti sa od svojich zlých ciest. Celý tento text, ktorý tu máme, býva niekedy nazývaný "teológiou okamžitej odplaty"²⁰. Ak sa Izraeliti odvrátia od Hospodina k iným bohom, Hospodin chrám zavrhne a stane sa odstrašujúcim príkladom pre okoloidúcich. Ak sa však ľud pokorí a urobí pokánie, Hospodin ich modlitbu vypočuje.

(Sof 3,11-12 SEkP) ***¹¹V ten deň sa nebudeš hanbiť za žiadne skutky, ktorými si sa mi spreneverila. Odstránim totiž z tvojho stredy pyšných čo jasajú, nebudeš sa už vyvyšovať na mojom svätom vrchu. ¹²Ponechám uprostred teba úbohý a biedny ľud, bude hľadať útočisko v Hospodinovom mene.***

Sofoniáš dáva veľký dôraz na nový ľud, ktorý bude prekračovať etnické hranice. "Zdá sa, že Sofoniáš kombinuje myšlienky z Gn 11 a Iz 6 a pozeral sa na čas, keď všetka nečistota na perách ľudí na svete bude odstránená a oni prídu spoločne [v jednej zhode] uctievať Hospodina."²¹ Táto vízia je akoby zvrátením udalostí babylonskej veže, ktorá ukazuje rozdelenie národov, Sofoniáš naopak hovorí o jednotnom chválení Hospodina všetkými národmi. "Záver prorocstva preto prináša nádej ako pre Izrael, tak pre okolité národy (prorocký univerzalizmus súdu a spásy). Teda deň Hospodinov nie je len deň skazy, ale aj záchrany, počiatkom nového veku. Podľa Sofoniáša majú nádej tichí (pokorní, chudobní) zeme."²²

Verš 12 treba čítať spolu s v. 13, pretože dáva charakteristiku "ostatku", ktorý je ľud úbohý, biedny a hľadá útočisko v Hospodinovom mene. "Ostatok je to čo uniklo skaze, čo prežilo."²³ Ostatok nie je pyšný, ale úbohý, nechváli sa nejakou domnelou exkluzivitou, je vďačný že vôbec prežil. Uvedomuje si svoju závislosť na Hospodinovi.

Streda: Odhodlanosť a trpezlivosť

(Dan 8,27 SEkP) ***Ja, Daniel som ochorel na niekoľko dní. Potom som vstal a konal službu u kráľa. Žasol som nad tým videním, ale nikto to na mne nezbadal.***

"Ochorel" hebr. *nihjeiti* znamená frázu "zostal bez seba či bol som vyčerpaný"²⁴. Podobný termín máme aj na konci Dan 2,1, keď bol Nabukadnesar znepokojený snom, ktorý sa mu sníval. Jedná sa teda o psychickú záťaž, ktorú v Danielovi vyvolalo videnie v 8. kapitole. BENEŠ prvú časť 27. verša prekladá týmto spôsobom: "*Byl jsem stalý se a byl jsem*

²⁰ DILLARD, R. B. Word Biblical Commentary: 2 Chronicles. vol. 15. Grand Rapids: Zondervan, 2018 (ePub edition). 528 s. ISBN 978-0-310-58849-8. str. 114.

²¹ SMITH, Ralph. Word Biblical Commentary: Micah - Malachi. vol. 32. Grand Rapids: Zondervan, 2018 (ePub edition). 544 s. ISBN 978-0-310-58838-2. str. 200.

²² BENEŠ, Jiří. Dvanáctka: Úvod do studia malých proroků. Praha: Teologický seminář Církve adventistů s. d., 2006. 311 s. ISBN 80-903827-0-3. str. 231.

²³ BENEŠ, Jiří. Dvanáctka: Úvod do studia malých proroků. str. 240.

²⁴ STEFANOVIČ, Zdravko. Daniel: Moudrost moudrým. Praha: Advent-Orion, 2019. 367 s. ISBN 978-80-7172-640-1. str. 247.

napaden nemocí."²⁵ Tento trpný rod (pasív) poukazuje na to, že sa Danielovi deje niečo, nad čím on nemá kontrolu. A deje sa to v Gabrielovej prítomnosti.

Druhá časť verša poukazuje na to, že aj na Belšasarovom dvore zastáva Daniel nejaké postavenie, a to napriek určitej kráľovej nepriazni voči Danielovi, ktorú možno vycítiť v 5. kapitole.

(Dan 9,1.22.23 SEkP) *¹V prvom roku Dária, Ahasvérovho syna z médskeho rodu, ktorý sa stal kráľom nad chaldejským kráľovstvom,...²²Pristúpil a takto ku mne prehovoril: Daniel, práve som vyšiel, aby som ti dal plné poznanie.²³Keď si sa začal modliť, vyšlo slovo a ja som prišiel, aby som ti ho oznámil, lebo si vzácny Bohu. Pochop to slovo a rozumej videniu:*

v. 1: Prvý verš ukazuje, že medzi kapitolami 8 a 9 je rozdiel minimálne 7 rokov. Dan 8,1 datuje ôsmu kapitolu do 3. roku kraľovania Belšasara, tj. "rok 547 pr. Kr., asi sedem rokov pred pádom Babylona."²⁶ Deviata kapitola je datovaná do 1. roku Dária, teda už v období Médsko-Perzskej nadvlády. Aj keď verše 22 a 23 ukazujú na okamžitú odpoveď, predsa len medzi jedným a druhým videním musel Daniel prejavíť svoju trezivosť.

vv. 22-23: Gabriel je zloženinou dvoch hebrejských slov *gbr* čo znamená "mohutniť, mať prevahu, byť mohutný"²⁷, z tohto slovesa sa dajú odvodiť dve podstatné mená *gibór* "hrdina, bojovník"²⁸ alebo *geber* "muž"²⁹ (obvykle v poézii). Ďalším slovom je *El*, čo znamená Boh. Gabriel teda môže znamenať "hrdina Boží" alebo "Boží muž (aj vo význame Boží posol)"³⁰. Gabriel teda prichádza od Boha, jeho príchod je Božou odpoveďou na Danielovu modlitbu a to ešte skôr, než ju Daniel stihne dokončiť. SEkP na začiatku 22. verša nereflektuje výraz *wajjaben* "spôsobil aby som porozumel", je to sloveso v kauzatívnom tvare, to znamená, že skrze Gabriela jedná sám Boh.

Štvrtok: Hľadanie odpovedí prostredníctvom Písma a modlitby

(Sk 17,11 SEkP) *Tunajší Židia boli šľachetnejší ako v Tesalonike. Prijímali slovo s veľkou dychtivosťou a každý deň skúmali Písmo, či je to naozaj tak.*

Pavol a Sílás mali pri zvestovaní evanjelia v Tesalonike úspech najmä medzi pohanmi, medzi ktorými bolo aj množstvo urodzených žien. To vyvolalo závisť u miestnych Židov, ktorí spôsobili nepokoje, z ktorých potom obvinili Pavla a Sílasa. Treba však povedať, že nie všetci Židia v Tesalonike boli takí. Niektorí sa k Pavlovi pripojili (v. 4). Pavol vždy keď prišiel na nové miesto, začal kázať v synagóge. Podobne aj keď odišli z Tesaloniky do Beroje,

²⁵ BENEŠ, Jiří. *Kniha o Bohu soudci: Teologie knihy Daniel*. Praha: Advent-Orion, 2015. 178 s. ISBN 978-80-7172-762-0. str. 96.

²⁶ STEFANOVIČ, Zdravko. *Daniel: Moudrost moudrým*. str. 230.

²⁷ PÍPAL, Blahoslav. *Hebrejsko-český slovník ke Starému zákonu*. 4. vyd. Praha: Kalich, 2006. 188 s. ISBN 80-7017-029-8. str. 32.

²⁸ PÍPAL, Blahoslav. *Hebrejsko-český slovník ke Starému zákonu*. str. 32.

²⁹ *tamtiež*, str. 32.

³⁰ HELLER, Jan. *Výkladový slovník biblických jmen*. Praha: Advent-Orion, 2003. 630 s. ISBN 80-7172-865-9. str. 128.

hneď vošli do synagógy, kde našli v tamojších Židov pozorných poslucháčov. "Tak ako v Tesalonike, aj tu medzi veriacich patrilo veľa Grékov, ktorí sa báli Boha, muži aj ženy a niektorí z nich, najmä ženy patrili k vedúcim rodinám v meste."³¹ Miestni Židia nebrali Pavla a Sílasa ako svoju konkurenciu, naopak ich dychtivé každodenné štúdium Písma, ukazuje na ich otvorenosť voči novým pravdám, ktoré Pavol prinášal. Zároveň je vidieť, že všetko čo im Pavol hlásal, bolo možné overiť Písmom (tzn. Starým zákonom).

(Sk 8,35 SEkP) *Vtedy Filip začal hovoriť a počnúc týmto miestom Písma ohlasoval mu Ježiša.*

Tejto situácii predchádza štúdium proroka Izaiáša etiópskym eunuchom. Čítal jednu z ebedských piesní (o *ebed YHWH* - služobníkovi Hospodinovom). Boh prostredníctvom Písma tohto Etiópčana oslovil a vzbudil v ňom otázku, kto je to, o kom tento prorok píše?! Táto otázka je pochopiteľná. "Aj samotní židovskí odborníci sa nedokázali zjednotiť vo svojich názoroch na význam danej pasáže. Jedni sa domnievali, že Izaiáš hovoril o Izraeli, iní, že mal na mysli seba samého, a ďalší, že popisuje Mesiáša."³² Filip je prenesený Duchom svätým ako Božia odpoveď tomuto eunuchovi.

(Sk 15,15-16 SEkP) ¹⁵*S tým sa zhodujú aj slová prorokov, lebo je napísané:* ¹⁶*Potom sa vrátim a znova vybudujem zrúcaný Dávidov stan a znova vybudujem jeho ruiny a vztýčim ho.*

Jakub tu cituje Am 9,11-12 a to z gréckej verzie Starého zákona (Septuaginty). Zaujímavé je si pozrieť rozdiel medzi hebrejským textom (tzv. masoretská tradícia - MT) a Septuagintou (LXX). "Primárnym zmyslom MT je, že Boh obnoví padlé bohatstvo kráľovského domu Dávida, takže bude vládnuť nad celým územím, ktoré bolo kedysi súčasťou Dávidovej ríše, nie len nad tým, čo zostalo z Edómu, ale aj nad všetkými národmi, ktoré boli povolané mojím menom."³³ Jakub však cituje LXX, ktorá túto pasáž preformulovala takým spôsobom, že výsledkom je spirizualizácia. "Spiritualizácia LXX je v súlade s poslaním Izraela priniesť poznanie o pravom Bohu pohanom. To pripravilo cestu pre Jakubovu aplikáciu proroctva pre cirkevnú misiu pohanov."³⁴

Použitá zdroje a literatúra

BAUCKHAM, Richard. *Word Biblical Commentary: Jude - 2 Peter*. vol. 50. Grand Rapids: Zondervan, 2017 (ePub edition). 528 s. ISBN 978-0-310-58632-6.

BENEŠ, Jiří. *Dvanáctka: Úvod do studia malých proroků*. Praha: Teologický seminář Církve adventistů s. d., 2006. 311 s. ISBN 80-903827-0-3.

³¹ BRUCE, F. F. *New International Commentary on the New Testament: The Book of the Acts*. Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Company, 1988. 621 s. eISBN 978-1-4674-2328-1. str. 285.

³² MACARTHUR, John. *Nový zákon: Komentář verš po verši*. str. 390.

³³ BRUCE, F. F. *New International Commentary on the New Testament: The Book of the Acts*. str. 259.

³⁴ *tamtiež*, str. 260.

BENEŠ, Jiří. Kniha o Bohu soudci: *Teologie knihy Daniel*. Praha: Advent-Orion, 2015. 178 s. ISBN 978-80-7172-762-0.

Biblia Hebraica Stuttgartensia. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1997. ISBN 978-3-438-05222-3.

Biblia: Slovenský ekumenický preklad. 5. Vyd. (3. opravené vyd.) Banská Bystrica: Slovenská biblická spoločnosť, 2015. ISBN 978-80-85486-97-1.

BORSE, Udo. Malý Stuttgardský komentár: *První a druhý list Timoteovi a list Titovi*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001. 122 s. ISBN 80-7192-431-8.

BRUCE, F. F. New International Commentary on the New Testament: *The Book of the Acts*. Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Company, 1988. 621 s. eISBN 978-1-4674-2328-1.

DILLARD, R. B. Word Biblical Commentary: *2 Chronicles*. vol. 15. Grand Rapids: Zondervan, 2018 (ePub edition). 528 s. ISBN 978-0-310-58849-8.

HELLER, Jan. *Výkladový slovník biblických jmen*. Praha: Advent-Orion, 2003. 630 s. ISBN 80-7172-865-9.

MACARTHUR, John. Nový zákon: *Komentář verš po verši*. Kroměříž: Didasko, 2013. 1010 s. ISBN 978-80-87587-08-9.

MACARTHUR, John. Starý zákon: *Komentář verš po verši*. Kroměříž: Didasko, 2015. 1153 s. ISBN 978-80-87587-17-1.

MOUNCE, W. D. Word Biblical Commentary: *Pastoral epistles*. vol. 46. Grand Rapids: Zondervan, 2017 (ePub edition). 1197 s. ISBN 978-0-310-58600-5.

MURPHY, R. E. Word Biblical Commentary: *Proverbs*. vol. 22. Grand Rapids: Zondervan, 2018 (ePub edition). 526 s. ISBN 978-0-310-58854-2.

NESTLE-ALAND. Řecko Český Nový zákon: *Slovník novozákonní řečtiny*. Praha: Česká biblická společnost, 2011. 1758 s. ISBN 978-80-87287-38-5.

PANCZOVÁ, Helena. Grécko-slovenský slovník: *Od Homéra po kresťanských autorov*. Bratislava: Lingea, 2012. 1327 s. ISBN 978-80-8145-021-1.

PÍPAL, Blahoslav. Hebrejsko-český slovník ke Starému zákonu. 4. vyd. Praha: KALICH, 2006. 188 s. ISBN 80-7017-029-8.

SMITH, Ralph. Word Biblical Commentary: *Micah - Malachi*. vol. 32. Grand Rapids: Zondervan, 2018 (ePub edition). 544 s. ISBN 978-0-310-58838-2.

STEFANOVIČ, Zdravko. Daniel: *Moudrost moudrým*. Praha: Advent-Orion, 2019. 367 s. ISBN 978-80-7172-640-1.

TRSTENSKÝ, František. Pavlove pastorálne listy: *Exegeticko-teologická analýza*. Ružomberok: Katolícke biblické dielo, 2015. 272 s. ISBN 978-80-89120-44-4.